

نقش ساختار بازار در تجارت خارجی (مطالعه‌ی موردی: صنایع کارخانه‌ای ایران)

سعید راسخی*

چکیده

از اواخر دهه‌ی ۱۹۷۰ تلاش زیادی به عمل آمد تا با حذف فرض‌های محدودکننده‌ی تئوری‌های مرسوم به ویژه فرض بازار رقابت کامل، فرضیه‌های جدیدی بنا گردد. در چارچوب مدل‌های جدید، پیش‌بینی‌های قبلی در حوزه‌ی تجارت بین‌الملل دستخوش تغییرات قابل ملاحظه‌ای گردید. مشخصاً علت تجارت بین‌الملل از مزیت نسبی صرف فراتر رفت و با توجه به سازگاری ساختار بازار رقابت ناقص با مدل‌های جدید، ساختار بازار نیز از اهمیت خاصی برخوردار شد. اگرچه بحث‌های نظری قابل ملاحظه‌ای درباره‌ی نقش ساختار بازار در تجارت بین‌الملل صورت گرفته ولی هنوز مطالعات تجربی در این زمینه به ویژه برای کشورهای در حال توسعه محدود بوده است.

مقاله‌ی حاضر به عنوان تلاشی در این زمینه، به اهمیت و نقش ساختار بازار در ساختار تجارت خارجی (صنایع کارخانه‌ای ایران) پرداخته است. برای این منظور صنایع کارخانه‌ای ایران در سطح تجمیع سه رقم طبقه‌بندی بین‌المللی صنایع مورد توجه قرار گرفته و محاسبات مربوط به تجارت خارجی و متغیرهای ساختاری صنعت برای این صنایع صورت گرفته است. سپس بر اساس مدل‌های جدید تجارت بین‌الملل و با به کارگیری مدل لجیت برای سال ۱۳۷۷ اهمیت و نقش ساختار بازار در تجارت خارجی مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج مطالعه‌ی حاضر با مدل‌های رقابت انحصاری تجارت بین‌الملل سازگار می‌باشد. به عبارت دقیق‌تر، وجود درجه‌ی پایین صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس، نسبت تمرکز بازار پایین و درجه‌ی بالای تمایز محصول که مهمترین متغیرهای ساختار بازار رقابت انحصاری می‌باشند، تأثیر معناداری بر ساختار تجارت درون صنایع کارخانه‌ای ایران داشته‌اند. با توجه به این که رشد و توسعه‌ی اقتصادی - در چارچوب مدل‌های جدید تجارت بین‌الملل - موجب کاهش سهم تجارت بین صنایع از کل تجارت می‌گردد نتایج مقاله‌ی حاضر می‌تواند در سیاست‌گذاری‌های اقتصادی به ویژه در استراتژی توسعه‌ی تجارت بخش صنعتی مهم تلقی گردد.

واژه‌های کلیدی:

ساختار بازار، تجارت درون صنعت، مدل‌های رقابت انحصاری، تمایز محصول، نسبت تمرکز

* استادیار دانشگاه مازندران

۱- مقدمه

تئوری‌های مرسوم تجارت بین‌الملل بر اساس فرض‌های همگنی کالاها، بازده ثابت نسبت به مقیاس و بازار رقابت کامل علت تجارت میان کشورها را توضیح می‌دهد. به عبارت دقیق‌تر، ساختار بازار مورد قبول و منطقی تئوری‌های سنتی تجارت بین‌الملل رقابت کامل می‌باشد. مدل‌های جدید تجارت بین‌الملل که عمدتاً از اوایل دهه‌ی ۱۹۸۰ میلادی مطرح شدند، در حقیقت عکس‌العملی بودند به فرض‌های غیر واقع‌بینانه‌ی تئوری‌های مرسوم، به ویژه فرض بازار رقابت کامل و مشاهدات تجربی که با پیش‌بینی این تئوری‌ها ناسازگار بودند.^(۱)

مدل‌های جدید تجارت بین‌الملل با تفکیک تجارت بین‌الملل به دو بخش تجارت بین صنایع و تجارت درون صنایع تلاش کردند که بخش تجارت درون صنایع را توضیح دهند. محققینی نظیر گروبل و لوید^(۲) (۱۹۷۵)، کروگمن^(۳) (۱۹۷۹، ۱۹۸۰ و ۱۹۸۳)، لانکاستر^(۴) (۱۹۸۰) و هلمپن^(۵) (۱۹۸۱) نقش اساسی در این زمینه بر عهده داشتند. با توجه به این که مهم‌ترین متغیرها در توضیح تجارت درون صنایع مربوط به ساختار بازار رقابت ناقص و مشخصاً ساختار بازار رقابت انحصاری بود، این مدل‌ها به مدل‌های رقابت انحصاری تجارت بین‌الملل معروف شدند. بر اساس این مدل‌ها، پدیده‌ی تجارت درون صنایع نتیجه‌ی تمایز محصول در بازارهای رقابت ناقص، به ویژه بازار رقابت انحصاری، و وجود صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس می‌باشد. به دنبال ارائه‌ی مدل‌های رقابت انحصاری تجارت بین‌الملل، کارهای تجربی متعددی صورت گرفت، ولی اکثر این مطالعات مربوط به کشورهای توسعه یافته بود.^(۶) معدودی از مطالعات تجربی نیز بر کشورهای در حال توسعه متمرکز شدند.^(۷)

هدف از این مقاله بررسی اثر ساختار بازار رقابت ناقص بر تجارت خارجی صنایع کارخانه‌ای ایران می‌باشد.^(۸) این مطالعه برای سال ۱۳۷۷ انجام شده است و بنابراین جدیدترین اطلاعات را در بر دارد.^(۹) همچنین، مطالعه‌ی حاضر برای کسب بهترین نتایج اقتصادی از متغیرهای جانشین متعدد برای هر یک از عوامل تعیین‌کننده استفاده کرده است.^(۱۰)

مقاله‌ی حاضر، از پنج بخش تشکیل شده است. بعد از مقدمه، در بخش دوم روش بررسی شامل بررسی تئوریک اثر ویژگی‌های ساختاری بازار بر تجارت خارجی،

اندازه‌گیری متغیرها (وابسته و مستقل) و تصریح مدل مورد استفاده ارائه شده است. در بخش سوم تحلیل رگرسیونی انجام شده است. در بخش چهارم مقایسه‌ی نتایج حاصله با سایر مطالعات صورت گرفته است. در بخش پنجم خلاصه و نتیجه‌گیری مقاله ارائه شده است. منابع و مأخذ نیز در انتهای مقاله آمده است.

۲- روش بررسی

مقاله‌ی حاضر برای بررسی نقش ساختار بازار در تجارت خارجی، صنایع‌کارخانه‌ای (در سطح ۳ رقم طبقه‌بندی ISIC^(۱۱)) کشور ایران (در سال ۱۳۷۷) را مورد توجه قرار داده است. در ادامه ابتدا بر اساس مدل‌های رقابت ناقص تجارت بین‌الملل، متغیرهای ساختاری بازار مؤثر بر تجارت خارجی ارائه و سپس روش‌های اندازه‌گیری متغیرهای وابسته (شاخص تجارت درون صنعت برای جامعه‌ی آماری مورد بررسی) و مستقل (متغیرهای ساختار بازار) مطرح می‌شود. در انتهای این بخش نیز تصریح تجربی مدل مورد استفاده صورت می‌گیرد.

۲-۱- عوامل ساختاری بازار مؤثر بر تجارت خارجی

ویژگی‌های ساختاری بازار مؤثر بر تجارت خارجی را می‌توان در چارچوب مبانی نظری عوامل تعیین‌کننده‌ی تجارت درون صنعت مورد بررسی قرار داد. این عوامل به شرح زیر می‌باشند:

صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس

بر اساس مدل‌های جدید تجارت بین‌الملل، وجود صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس باعث می‌گردد که هر کشور تنها در زیرمجموعه‌ای از محصولات متمایز تخصص یابد و سپس این عامل به همراه تنوع سلیقه‌ها و ترجیحات مصرف‌کنندگان، انگیزه‌ای برای تجارت کشورها (دارای صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس) فراهم کرده و موجب شکل‌گیری و بروز تجارت درون صنعت میان آنها می‌گردد.^(۱۲) از طرف دیگر در چارچوب تئوری سازمان صنعتی، صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس می‌تواند به عنوان مانع ورود به صنعت عمل کند. بر این اساس، صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس کمتر،

نسبت به اندازه‌ی بازار، موجب می‌شود که ورود بنگاه‌ها به صنعت آسان‌تر و همین امر به همراه تنوع سلیقه‌ها مصرف‌کنندگان باعث می‌شود تعداد محصولات متمایز بیشتر گردد.^(۱۳) در مقابل صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس بالا، نسبت به اندازه‌ی بازار مانع ورود بنگاه‌ها به صنعت شده و تعداد محصولات متمایز درون صنعت را محدود می‌کند.^(۱۴)

در مجموع، اگرچه رابطه‌ی تجارت درون‌صنعت و صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس مطلق نامشخص می‌ماند، با فرض وجود صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس، رابطه سهم تجارت درون‌صنعت، از کل تجارت ناخالص، و اندازه‌ی صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس نسبی منفی ارزیابی می‌شود.

تمایز محصول

تمایز محصول یکی از ویژگی‌های مهم ساختار بازار تلقی می‌شود. از طرف دیگر منطق درونی تئوری‌های سنتی تجارت بین‌الملل با تغییر فرض همگنی کالاها (عدم وجود تمایز محصول) فرو می‌ریزد.^(۱۵) ولی مدل‌های جدید تجارت بین‌الملل با وجود تمایز محصول سازگار می‌باشد. مشخصاً تمایز محصول (به هر دو شکل افقی و عمودی) یکی از مهمترین عوامل در بروز و تداوم تجارت درون‌صنعت محسوب می‌شود. این موضوع نیز دور از انتظار نیست، چون تجارت درون‌صنعت در واقع تجارت دوطرفه در محصولات مشابه (ولی متمایز) می‌باشد.^(۱۶) بنابراین انتظار می‌رود ارتباط مثبتی میان سهم تجارت درون‌صنعت و درجه‌ی تمایز محصول وجود داشته باشد.

تمرکز بازار^(۱۷)

شاید مهمترین متغیر ساختاری بازار، تمرکز بازار باشد. وجود تمرکز بازار موجب ساختارهایی متفاوت از ساختار بازار رقابت کامل می‌شود. مشخصاً یکی از ویژگی‌های مهم و اساسی رقابت ناقص وجود تمرکز در بازار است. ساختار بازار رقابت ناقص به دو شکل مورد توجه نظریه‌پردازان تجارت درون‌صنعت قرار گرفته است:

الف. بازار الیگاپولی در مدل‌های تعداد کم.^(۱۸) در این مدل‌ها، تجارت درون صنعت در محصولات همگن تحت ساختار بازار الیگاپولی به دست می‌آید.

ب. بازار رقابت انحصاری در مدل‌های تعداد زیاد.^(۱۹) در این مدل‌ها، تجارت درون صنعت در محصولات متمایز از عکس‌العمل متقابل بین ترجیحات متنوع و صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس نتیجه می‌شود.

بر اساس مدل‌های تعداد زیاد، رابطه‌ی تجارت درون صنعت و تمرکز بازار منفی و براساس مدل‌های تعداد کم، رابطه‌ی تجارت درون صنعت و تمرکز بازار مثبت ارزیابی می‌شود.^(۲۰)

۲-۲- اندازه‌گیری متغیرهای مورد استفاده

با توجه به این که متغیرهای ساختاری بازار در چارچوب مدل‌های تجارت درون صنعت مورد ارزیابی قرار می‌گیرند بنابراین ابتدا باید شاخص مناسبی برای اندازه‌گیری سهم تجارت درون صنعت از کل تجارت ناخالص، مجموع صادرات و واردات، ارائه شود. جهت اندازه‌گیری متغیر وابسته (شاخص تجارت درون صنعت) روش‌های مختلفی پیشنهاد شده است که از میان آن‌ها، شاخص گروبل و لوید (۱۹۷۵) به لحاظ نظری و کاربردی مورد توجه بیشتری قرار گرفته است. در مطالعه‌ی حاضر، برای برآورد شاخص تجارت درون صنعت از روش گروبل و لوید استفاده شده و میزان تجارت درون صنعت صنایع کارخانه‌ای (بعد از تطبیق کدهای ۵ رقم SITC با کدهای ۳ رقم ISIC) در سطح ۳ رقم نظام طبقه‌بندی ISIC از رابطه‌ی زیر استخراج شده است:^(۲۱)

$$GL_k = \frac{(X_k + M_k) - |X_k - M_k|}{(X_k + M_k)} * 100$$

GL_k شاخص گروبل و لوید در صنعت ۳ رقم (ISIC) k

X_k صادرات کشور در صنعت ۳ رقمی k

M_k واردات کشور در صنعت ۳ رقمی k

در صورتی که $X_k = M_k$ باشد، کل تجارت صنعت موردبررسی به شکل تجارت درون صنعت ظاهر خواهد شد ($GL_k = 100$) و در صورتی که $X_k = 0$ یا $M_k = 0$ باشد ($GL_k = 0$) کل تجارت صنعت مذکور از نوع تجارت بین صنایع خواهد بود. بدین ترتیب، مقدار شاخص گروبل و لوید در فاصله $[0,100]$ قرار می‌گیرد. جدول شماره ۱ (۱) صنایع کارخانه‌ای دارای بالاترین شاخص تجارت درون صنعت در ایران را برای سال ۱۳۷۷ ارائه می‌کند.

جدول شماره ۱. صنایع کارخانه‌ای دارای بالاترین شاخص تجارت درون صنعت در ایران برای سال ۱۳۷۷

رتبه	شاخص IIT	شرح صنعت	کد صنعت (ISIC)
۱	۷۰,۲۰	محصولات کانی غیرفلزی (طبقه‌بندی نشده در جای دیگر)	۲۶۹
۲	۵۳,۵۸	تولید سایر محصولات غذایی	۱۵۴
۳	۵۲,۹۰	تولید محصولات پلاستیکی به جز کفش	۲۵۲
۴	۴۸,۵۴	تولید مواد شیمیایی اساسی	۲۴۱
۵	۴۰,۴۱	تولید فرآورده‌های نفتی تصفیه شده	۲۳۲
۱۳,۲۱		میانگین شاخص تجارت درون صنعت غیر متقابل	

مأخذ: محاسبات تحقیق

بر اساس جدول یادشده، مهمترین گروه محصولات صنعتی در تجارت درون صنعت ایران در سال ۱۳۷۷، مربوط به محصولات کانی غیرفلزی (طبقه‌بندی نشده در جای دیگر) «۲۶۹»، تولید سایر محصولات غذایی «۱۵۴» و تولید محصولات پلاستیکی به جز کفش «۲۵۲» به ترتیب با شاخص‌های ۷۰,۲، ۵۳,۵۸ و ۵۲,۹۰ بوده است. همچنین شاخص تجارت درون صنعت غیرمتقابل صنایع کارخانه‌ای ایران در سال ۱۳۷۷

به طور متوسط ۱۳,۲۱ برآورد شده است که نسبت به بسیاری از کشورهای در حال توسعه در سطح پایینی قرار می‌گیرد.^(۲۲)

متغیرهای ساختاری با توجه به مبانی نظری و تجربی سازمان صنعتی اندازه‌گیری شده‌اند.^(۲۳) برای اندازه‌گیری شاخص صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس از متغیرهای جانشین مختلف استفاده شده است. مشخصاً در این مطالعه متغیرهای حداقل مقیاس کارا (MES)^(۲۴) و نسبت مزیت هزینه‌ای (CAR)^(۲۵) به ترتیب به عنوان اندازه‌های صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس مطلق و نسبی مورد توجه قرار گرفته‌اند.^(۲۶) حداقل مقیاس کارا از طرف اندازه‌ی متوسط بنگاه در صنعت مورد بررسی و نسبت مزیت هزینه‌ای با ارزش افزوده سرانه‌ی بزرگترین بنگاه‌های صنعت مورد بررسی به ارزش افزوده سرانه سایر بنگاه‌های این صنعت اندازه‌گیری شده‌اند.^(۲۷)

برای اندازه‌گیری متغیر نسبت تمرکز از دو شاخص تمرکز بازار یعنی معکوس تعداد بنگاه‌ها در صنعت مورد بررسی (RN) و نسبت تمرکز ۴ بنگاهی (CR4)^(۲۸) در صنعت مورد بررسی (برحسب فروش و ارزش افزوده) استفاده شده است. همچنین برای اندازه‌گیری درجه‌ی تمایز محصول (PD) تعداد گروه محصول ۴ رقم ISIC در ۳ رقم ISIC مورد استفاده قرار گرفته است.

جدول شماره‌ی (۲) برخی از شاخص‌های آماری متغیرهای ساختاری صنایع کارخانه‌ای ایران را برای سال ۱۳۷۷ ارائه می‌کند.

جدول شماره‌ی ۲. شاخص‌های آماری متغیرهای ساختاری صنایع کارخانه‌ای ایران

در سال ۱۳۷۷

شاخص مورد استفاده	حداقل	حداکثر	میانگین
CR4	۱۰,۹	۹۸,۵۶	۴۹,۷۶
RN	۰,۰۰۰۲۹۵	۰,۲	۰,۰۲۶
MES (میلیارد ریال)	۰,۲۶۶	۱۲۵,۴	۹,۰۹
RMESL	۲,۷۲	۲۴,۶۴	۱۲,۴۴
CDR	۰,۲۴۲	۲,۶۸	۰,۶۷۳
PD	۱	۷	۲,۱۳

مأخذ: محاسبات تحقیق

با توجه به جدول یاد شده می‌توان به طور کلی نتیجه گرفت که اولاً بازار صنعت کارخانه‌ای ایران غالباً به صورت رقابت ناقص اداره می‌شود. ثانیاً صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس در صنایع کارخانه‌ای ایران وجود دارد. و ثالثاً موانع ورود به صنعت کارخانه‌ای ایران قابل ملاحظه و نسبتاً مرتفع می‌باشند، به طوری که میانگین ساده‌ی نسبت عدم مزیت هزینه‌ای برای صنعت کارخانه‌ای ایران حدود ۰/۶۷ برآورد شده است.^(۲۹)

لازم به ذکر است که تمامی متغیرهای فوق الذکر برای ۵۳ صنعت کارخانه‌ای (در سطح ۳ رقم طبقه‌بندی ISIC: تجدید نظر ۳) مورد استفاده و پردازش قرار گرفته است.^(۳۰)

۳-۲- صریح مدل مورد استفاده

با توجه به مبانی نظری مدل‌های تجارت درون صنعت، شکل کلی معادله رگرسیونی برآوردی به صورت زیر می‌باشد:

$$IIT_k = f(SE_k, CR_k, PD_k)$$

$$f_1 > 0, f_2 < 0, f_3 > 0$$

IIT_k	شاخص تجارت درون صنعت گروبل-لوید در صنعت k
SE_k	اندازه صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس در صنعت k
CR_k	شاخص تمرکز در صنعت k
PD_k	درجه‌ی تمایز محصول برای صنعت k

جهت تصریح مدل مذکور از تبدیل لجستیک استفاده شده است. در این روش، ابتدا تبدیل زیر بر روی متغیر IIT_k صورت می‌گیرد.^(۳۱)

$$l_k = Ln\left(\frac{IIT_k}{1 - IIT_k}\right)$$

سپس متغیر وابسته l_k روی متغیرهای مستقل برازش می‌گردد. برخلاف رابطه‌ی IIT_k با متغیرهای مستقل و پارامترها که یک رابطه‌ی غیرخطی است رابطه‌ی l_k با

متغیرهای توضیحی و پارامترها یک رابطه‌ی خطی می‌باشد. بنابراین، امکان به کارگیری روش OLS وجود خواهد داشت.

شایان گفتن است که برای مدل مقطعی فوق‌الذکر، علاوه بر آزمون معناداری کلی رگرسیون (آزمون مرسوم F) و آزمون معناداری تک تک ضرایب (آزمون مرسوم t)، آزمون‌های تشخیص^(۳۲) شامل آزمون شکل تبعی^(۳۳) مدل و آزمون نرمال بودن^(۳۴) جزء اخلال مدل و آزمون هم خطی چندگانه بلسلی^(۳۵) انجام شده است. به علاوه، جهت غلبه بر واریانس ناهمسانی احتمالی از خطاهای استاندارد سازگار با واریانس ناهمسانی^(۳۶) استفاده شده است.^(۳۷)

۳- تحلیل رگرسیونی

جدول شماره‌ی (۳) نتایج برآورد معادله‌ی رگرسیونی تجارت درون صنعت صنایع کارخانه‌ای ایران را در سال ۱۳۷۷ ارائه می‌کند. بر اساس این جدول، معادلات منتخب بر مبنای آزمون معمول F دارای معناداری کلی در سطح ۱ درصد می‌باشند. ضریب تعیین تعدیل شده (\bar{R}^2) معادلات ۱ و ۲ مندرج در جدول مذکور به ترتیب ۰/۲۵ و ۰/۱۶ به دست آمده است. ضرایب تعیین به دست آمده با توجه به مقطعی بودن برآورد و در مقایسه با مطالعات مشابه خارجی در سطح پایینی قرار ندارند.^(۳۸) همچنین جملات اخلال تمامی معادلات منتخب بر اساس آماره‌ی چارگ-برای^(۳۹) دارای توزیع نرمال هستند و بنابراین استنتاج‌های آماری به ویژه آزمون فرضیه‌ها درباره‌ی معناداری ضرایب این معادلات معتبر خواهند بود. بر اساس آماره‌های F و نسبت راستنمایی (LR)^(۴۰) آزمون رمزی^(۴۱) نیز نشانه‌ی شکل تبعی درست معادلات برآورد شده می‌باشند. بدین ترتیب، بر اساس آزمون‌های تشخیص معادلات منتخب مناسب به نظر می‌رسند. البته، معیار شاخص وضعیت^(۴۲) بلسلی نشانه‌ی وجود هم خطی چندگانه در معادله‌ی (۱) می‌باشد.^(۴۳) ولی هم خطی چند گانه برای معادله‌ی (۲) جدی تلقی نمی‌شود.

با توجه به جدول مذکور، ضریب متغیر صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس نسبی (CAR) در هر دو معادله منتخب منفی و در سطح یک درصد معنادار به دست آمده

است. به علاوه براساس معادله (۱) صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس مطلق (MES) اثر مثبت و معناداری بر تجارت درون صنعت صنایع کارخانه‌ای ایران داشته است. بنابراین اگرچه وجود صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس اثر مثبت و معناداری بر میزان تجارت درون صنعت دارد، اندازه‌ی نسبتاً زیاد صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس به عنوان یکی از موانع ورود به صنعت از گسترش تجارت درون صنعت در بخش صنعت جلوگیری می‌کند. همچنین، ضریب متغیر تمرکز بازار (CR) در معادلات منتخب منفی و معنادار (به ترتیب در سطح معناداری ۵ و ۱۰ درصد در معادلات ۱ و ۲) برآورد شده است. ضریب متغیر تمایز محصول (PD) در هر دو معادله منتخب مثبت ولی غیرمعنادار برآورد شده است.^(۴۴)

با توجه به این که صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس کم (نسبت به اندازه‌ی بازار)، تمرکز پایین بازار و تمایز بالای محصول سه ویژگی اساسی ساختار بازار رقابت انحصاری می‌باشند می‌توان نتیجه گرفت که ساختار رقابت انحصاری در شکل‌گیری تجارت درون صنعت صنایع ایران نقش تعیین‌کننده‌ای ایفا کرده است.

جدول شماره ۳. نتایج برآورد معادله‌ی رگرسیونی تجارت درون صنعت صنایع کارخانه‌ای کشور ایران در سال ۱۳۷۷

آزمون‌های تشخیص				آماره F	\bar{R}^2	R^2	درجه آزادی	متغیرهای مستقل					متغیر وابسته	شماره معادله
شکل تبعی		نرمالیتی	هم‌خطی چندگانه					PD	CR	CAR	MES	C		
F	LR	Jarque-Bera	CI											
۰/۲۴	۰/۲۷	۲/۳۶۲	جدی	۵/۲***	۰/۲۵	۰/۳۰	۴۸	۰/۱۱۳ (۰/۶۳۸)	-۰/۰۳۷** (-۲/۴۸۱)	-۰/۲۳۴*** (-۳/۸۰۶)	۰/۰۰۰۰۳۴۸*** (۲/۷۰۳)	-۱/۶۱۱* (-۱/۸۲۶)	GL	۱
۱/۴۷	۱/۵۹	۳/۹۳	معتدل	۴/۴***	۰/۱۶	۰/۲۱	۴۹	۰/۱۰۹ (۰/۵۹۵)	-۰/۰۲۳* (-۱/۷۳۰)	-۰/۳۰۳*** (-۵/۷۲۵)	—	-۱/۹۳۹* (-۲/۲۳۸)	GL	۲

توضیح:

- ۱- آماره‌ی t محاسباتی (اعداد داخل پرانتز) براساس خطاهای استاندارد سازگار با واریانس ناهمسانی به دست آمده‌اند.
- ۲- علایم ***, **, * به ترتیب نشانه‌ی معناداری ضرایب در سطح ۰.۱، ۰.۵ و ۱۰ درصد می‌باشد.
- ۳- در معادلات منتخب متغیرهای صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس مطلق و نسبی، تمرکز بازار، تمایز محصول به ترتیب با MES، CAR، CR4SAL، تعداد گروه محصول در طبقه‌بندی ISIC شده‌اند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۴- مقایسه‌ی نتایج حاصله با سایر مطالعات

اگرچه مقایسه‌ی تطبیقی میان مطالعات تجربی به دلیل تفاوت آن‌ها در: ۱- روش تخمین مدل مورد استفاده، ۲- روش اندازه‌گیری متغیرها به ویژه متغیر وابسته، ۳- دوره‌ی زمانی به کار گرفته شده و ۴- جامعه‌ی آماری مورد مطالعه به صورت دقیق امکان‌پذیر نمی‌باشد، با مقایسه‌ی نتایج این مطالعات حداقل می‌توان به یک ایده‌ی کلی درباره‌ی تأثیر ساختار بازار بر تجارت خارجی دست یافت.

جدول شماره‌ی (۴) مقایسه‌ی تطبیقی نتایج مطالعات تجربی در ارتباط با نقش ساختار بازار در تجارت خارجی را ارائه می‌کند. بر اساس این جدول، اگرچه اثر مثبت تمایز محصول بر تجارت درون صنعت با بیشتر مطالعات تجربی (شامل مطالعه‌ی حاضر) مورد تأیید قرار گرفته، درباره‌ی معناداری ضریب متغیر تمایز محصول نتیجه‌ی قطعی حاصل نشده است. یکی از مهمترین دلایل در این رابطه به کارگیری روش‌های مختلف اندازه‌گیری درجه تمایز محصول می‌باشد.^(۴۵) متغیر صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس نیز وضعیت مشابهی دارد. به عبارت دیگر، رابطه‌ی منفی میان اندازه‌ی صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس و IIT در اکثر مطالعات تجربی (شامل مطالعه‌ی حاضر) مورد تأیید قرار گرفته ولی درباره‌ی معناداری ضریب این متغیر نتیجه‌ی قطعی به دست نیامده است. مجدداً مهمترین دلیل در این ارتباط، مشکل اندازه‌گیری و روش‌های مختلف اندازه‌گیری درجه‌ی صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس می‌باشد.^(۴۶) ضریب متغیر نسبت تمرکز در اکثر مطالعات تجربی (از جمله مطالعه‌ی حاضر) منفی و معنادار برآورد شده است.

بنابراین، براساس نتایج مطالعات تجربی به‌طور کلی ساختار بازار رقابت‌انحصاری که دارای سه ویژگی درجه‌ی بالای تمایز محصول، اندازه‌ی نسبتاً پایین صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس و تمرکز بازار نسبتاً پایین می‌باشد، نقش تعیین‌کننده و مسلط را در تکوین و گسترش تجارت خارجی (تجارت درون صنعت) در صنایع کارخانه‌ای ایفا کرده است.

جدول شماره‌ی ۴. مقایسه‌ی تطبیقی مطالعات تجربی نقش ساختار بازار در تجارت خارجی

مطالعه‌ی حاضر	کلارک (۱۹۹۸)	هیوز (۱۹۹۳)	بالاسا و باونز (۱۹۸۷)	گرینوی و میلنر (۱۹۸۴)	لوشر و ولتر (۱۹۸۰)	مشخصات / مطالعه
ایران لجیت ۱۹۹۸ ISIC رقم ۳ GL ۰/۱۶-۰/۲۵	آمریکا لجیت ۱۹۹۲ SIC رقم ۴ GL ۰/۶-۰/۷۳	۶ کشور OECD پانل ۱۹۸۰-۱۹۸۷ ISIC رقم ۴ GL ۰/۰۴-۰/۹۴	DCs, LDCs ۳۸ NLLS ۱۹۷۱ ISIC رقم ۴ GL ۰/۲۲۵-۰/۵۶۸	بریتانیا OLS ۱۹۷۷ SIC رقم ۳ GL ۰/۲-۰/۷۵	کشورهای ECD OLS ۱۹۷۲-۷۳ SITC رقم ۳ $- \left \ln \left(\frac{X_{ijk}}{M_{ijk}} \right) \right $ ۰/۰۷۲	جامعه‌ی آماری روش برآورد دوره‌ی زمانی سطح تجميع متغیر وابسته ضریب تعیین تعدیل شده ^۱
+ ⁿ - -	+ ^۲ - -	+ - .	+ ^۲ - ^۵ .	+ - ^۴ - ^۶	+ ⁿ - .	متغیرهای مستقل: تمایز محصول صرفه‌جویی‌ها نسبت تمرکز

توضیح: n نشانه‌ی معنادار نبودن ضریب متغیر و ... نشانه‌ی نبود متغیر مربوطه در مطالعه‌ی مورد بررسی می‌باشد.

- ۱- مطالعات گرینوی و میلنر (۱۹۸۷)، هیوز (۱۹۹۳) و مطالعه‌ی حاضر آماره‌ی ضریب تعیین شده را به صورت تعدیل شده گزارش کرده اند.
- ۲- برای اندازه‌گیری تمایز محصول ۳ متغیر جانشین (ضریب شاخص هافبائر، مخارج بازاریابی و انحراف معیار سود) مورد استفاده قرار گرفته است. ضریب شاخص هافبائر در میان کشورهای در حال توسعه و توسعه یافته و ضریب انحراف معیار سود برای هر دو گروه کشورهای در حال توسعه و توسعه یافته معنادار برآورد نشده است.
- ۳- برای اندازه‌گیری تمایز محصول ۲ متغیر جانشین (تعداد HS در SIC و نسبت کالای مصرفی) مورد استفاده قرار گرفته است. درباره‌ی علامت ضریب نسبت کالای مصرفی نتیجه‌ی قطعی حاصل نشده است.
- ۴- ضریب این متغیر در نمونه‌ی محدود معنادار برآورد نشده است.
- ۵- برای اندازه‌گیری متغیر صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس از دو متغیر ECSC و نسبت تمرکز ۴ بنگاهی استفاده شده که ضریب متغیر اول برای هر دو گروه کشورهای مورد بررسی معنادار برآورد نشده است.
- ۶- ضریب متغیر مذکور در برآوردهای خطی معنادار به دست آمده است.

۵- خلاصه و نتیجه‌گیری

مطالعه‌ی حاضر به اهمیت و نقش ساختار بازار در تجارت خارجی صنایع کارخانه‌ای ایران (۱۳۷۷) پرداخته است. نتایج به دست آمده نشانه‌ی تسلط ساختار بازار رقابت انحصاری در شکل‌گیری و گسترش تجارت درون صنعت صنایع کارخانه‌ای کشور مورد بررسی می‌باشد. به عبارت دقیق‌تر، تمایز بالای محصول، اندازه‌ی نسبتاً پایین صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس و تمرکز نسبتاً پایین بازار از عوامل خاص صنعت هستند که اثر تعیین‌کننده‌ای بر تجارت درون صنعت صنایع کارخانه‌ای مورد بررسی داشته‌اند. بنابراین یافته‌های مطالعه‌ی حاضر با مدل‌های رقابت انحصاری تجارت درون صنعت سازگار می‌باشد. نتایج مطالعه‌ی حاضر با سایر مطالعات تجربی مورد تأیید قرار گرفته است.

با توجه به این که با رشد و توسعه‌ی اقتصادی، سهم تجارت درون صنعت از کل تجارت ناخالص (مجموع کل صادرات و واردات) به طور طبیعی افزایش می‌یابد و با توجه به تأثیر ساختار بازار بر این بخش از تجارت خارجی، سیاست‌گذاری‌ها نیز باید از یک دیدگاه صرفاً بر پایه‌ی مزیت نسبی به دیدگاهی پویاتر (مزیت‌های نسبی به علاوه مزیت‌های اکتسابی ناشی از متغیرهای ساختی بازار) حرکت کنند.^(۴۷) مشخصاً در چارچوب نتایج این تحقیق، افزایش درجه‌ی تمایز محصول (با توجه به سلیقه‌ها متنوع مصرف‌کنندگان) به همراه صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس در چارچوب یک ساختار بازار رقابت انحصاری می‌تواند تأثیر مثبت و معناداری بر تجارت خارجی از سمت تجارت درون صنعت داشته باشد.

پی‌نوشت‌ها

۱- مشخصاً براساس پیش‌بینی تئوری‌های مرسوم تجارت بین‌الملل وجود تجارت مستلزم تفاوت‌های ساختاری می‌باشد. در حالی که، در عمل بخش قابل ملاحظه‌ای از تجارت بین‌الملل میان کشورهای پیشرفته‌ی صنعتی صورت می‌گیرد که اتفاقاً دارای ساختارهای اقتصادی کم و بیش مشابهی هستند. همچنین، الگوی تجاری که این تئوری‌ها پیش‌بینی می‌کنند مربوط به تجارت بین صنایع می‌باشد. در حالی که در عمل، این نوع تجارت تنها بخشی از تجارت جهانی (حدود ۷۵ درصد) را تشکیل می‌دهد.

2- Grubel & Lloyd

3- Krugman

4- Lancaster

5- Helpman

۶- به عنوان نمونه می‌توان به مطالعات زیر اشاره کرد:

H.G. Grubel & P.J. Lloyd, Intra-industry Trade: The Theory and Measurement of International Trade in Differentiated Products, New York: John Wiley, 1975.; H.P. Marvel & J.R. Ray., Intra-industry Trade: Sources and Effects on Protection, Journal of Political Economy, 95,61,1987, PP.1278-1291.; S. Globerman. & J.W. Dean., Recent Trends in Intra-industry Trade and Their Implications for Future Trade Liberalization, Weltwirtschaftliches Archiv, Vol.126, No.1,1990, PP.25-49.; Don P. Clark, Determinants of Intra-industry Trade Between The United States and Industrial Nations, International Trade Journal, 1998,12(3), PP.345-362.

۷- به عنوان نمونه می‌توان به مطالعات زیر اشاره کرد:

P.K.M. Tharakan., Intra-industry Trade between The Industrial Countries and The Developing World, European Economic Review, 26, 1984, PP.213-227.; H.-H. Lee & Y.Y. Lee, Intra-industry Trade in Manufacturers: The Case of Korea, Weltwirtschaftliches Archiv, 129(1), 1993, PP.159-171.; J.A. Stone & H.-H. Lee, Determinants of Intra-industry Trade: A Longitudinal, Cross-country Analysis, Weltwirtschaftliches Archiv, 1995,131(1), PP.67-85.

۸- بر اساس مطالعات نگارنده، موضوع مقاله‌ی حاضر برای اولین بارست که به شکل علمی و تجربی در کشور مطرح می‌گردد.

۹- مطالعات مربوط به سازمان صنعتی و مشخصاً ساختار بازار به اطلاعات و جزئیات نسبتاً زیاد و پر هزینه‌ای نیاز دارد که معمولاً به صورت عمومی منتشر نمی‌شوند. به این دلیل اطلاعات این مطالعه نسبتاً جدید می‌باشد. مضاف بر این، مطالعات دیگر عموماً از اطلاعات دهه‌های ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ استفاده کرده اند (به عنوان نمونه به جدول شماره‌ی ۴ مقاله‌ی حاضر مراجعه کنید).

۱۰- بدین ترتیب، مطالعه‌ی حاضر ضمن بهره‌گیری از شاخص‌های مختلف برای اندازه‌گیری هر یک از متغیرهای صنعت تنها مواردی را مطرح کرده است که در برآورد نهایی مورد استفاده قرار گرفته است.

11- International Standard Industrial Classification (ISIC)

۱۲- برای مطالعه‌ی بیشتر به منابع زیر مراجعه کنید:

Paul R. Krugman, Increasing Returns, Monopolistic Competition, and International Trade, *Journal International Economics*, 1979,9, PP.469-479.; Paul R. Krugman, Scale Economies, Product Differentiation and The Pattern of International Trade, *American Economic Review*, 70, 1980, PP. 950-959.; Paul R. Krugman, Intra-industry Specialization and The Gains from Trade, *Journal Political Economy*, 1981, 89(51), PP.959-973.; Kelvin Lancaster, Intra-industry Trade Under Perfect Monopolistic Competition, *Journal International Economics*, 1980, 10, PP.151-175.; Elhanan Helpman, International Trade in the Presence Product Differentiation, Economies of Scale and Monopolistic Competition, *Journal International Economics*, 1981,11, PP.305-340.

۱۳- برای مطالعه‌ی بیشتر در این زمینه به مقالات زیر مراجعه نمایید:

Ibid., PP.305-340.

Kelvin Lancaster, Intra-industry Trade Under Perfect Monopolistic Competition, Op. Cit., PP.151-175.

۱۴- بسیاری از کارهای تجربی تئوری سازمان صنعتی نیز رابطه‌ی مثبت و معناداری میان صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس و نسبت تمرکز را مورد تأیید قرار می‌دهند.

برای مطالعه‌ی بیشتر به کتاب زیر مراجعه نمایید:

Michael Waterson, Economic Theory of the Industry, New York: Cambridge University Press, 1990.

۱۵- برای مطالعه‌ی بیشتر درباره‌ی مشکلات منطقی تئوری‌های سنتی تجارت بین‌الملل

به منبع زیر مراجعه کنید:

W.J. Ethier, Modern International Economics, (2 nd Edition), New York: W.W. Norton & Company, 1988, Part Two.

۱۶- برای مطالعه‌ی دقیق‌تر در این باره به منابع زیر مراجعه نمایید:

Paul R. Krugman, Increasing Returns, Monopolistic Competition, and International Trade, Op.Cit., PP.469-479.; Paul R. Krugman, Scale Economies, Product Differentiation and The Pattern of International Trade, Op. Cit., PP.950-959.; Kelvin Lancaster, Intra-industry Trade Under Perfect Monopolistic Competition, Op.Cit., PP.151-175.; Elhanan Helpman, International Trade in the Presence Product Differentiation, Economies of Scale and Monopolistic Competition, Op.Cit., PP.305-340.; Rodney E. Falvey, Commercial Policy and Intra-industry Trade, Journal International Economics, 1981,11, PP.495-511.

17- Market Concentration

18- Small Number Models

19- large Number Models

۲۰- برای مطالعه بیشتر به مقالات زیر مراجعه کنید:

James A. Brander, Intra-industry Trade in Identical Commodities, Journal International Economics, 1981, 11, PP.1-14.; Elhanan Helpman, International Trade in the Presence Product Differentiation, Economies of Scale and Monopolistic Competition, Op.Cit., PP.305-340.

۲۱- پایه‌ی آماری جهت استخراج آمارهای صادرات و واردات صنایع کارخانه‌ای

ایران در سطح ۳ رقم ISIC (تجدیدنظر ۳) مرکز آمار ایران و منابع آماری سازمان ملل بوده است.

۲۲- به عنوان نمونه بر اساس محاسبات نگارنده، شاخص IIT (غیرمتقابل) در سال

۱۳۷۷ برای کشورهای سنگاپور، کره جنوبی، هند و ترکیه به ترتیب ۱۰، ۷۴، ۹۰،

۴۵، ۳۸، ۳۶، ۵۳ و ۲۹ برآورد شده است.

۲۲- پایه‌ی آماری برای اندازه‌گیری متغیرهای خاص صنعت کارخانه‌های ایران در سطح ۳ رقم ISIC (تجدیدنظر ۳) و استخراج آمارهای صادرات و واردات در سطح ۳ رقم ISIC (تجدیدنظر ۳) مرکز آمار ایران و منابع آماری سازمان ملل بوده است.

24- Minimum Efficient Scale (MES)

25- Cost advantage Ratio (CAR)

۲۶- شاخص نسبت مزیت هزینه‌ای (CAR) معکوس شاخص نسبت عدم مزیت هزینه‌ای (Cost advantage Ratio) یا CDR می‌باشد.

۲۷- البته در مطالعه‌ی حاضر، برای کسب بهترین نتایج از لحاظ اقتصادسنجی تمامی روش‌های اندازه‌گیری صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس (در چارچوب بیشینه‌ی سازمان صنعتی) به کار گرفته شده است. از این روش‌ها می‌توان به MES، RMES، CDR و ECSC اشاره کرد. برای مطالعه‌ی بیشتر به منابع زیر مراجعه نمایید:

Michael Waterson, Economic Theory of the Industry, Op.Cit., Cap.9.

- فرهاد خداداد کاشی، تحلیل ساختار و عملکرد بازار و سیاست‌های ضدانحصاری با توجه به اقتصاد ایران، رساله‌ی دکتری، دانشکده‌ی اقتصاد دانشگاه تهران: ۱۳۷۴.

28- 4 firm concentration ratio

۲۹- این نتایج با مطالعه‌ی خداداد (۱۳۷۴) نیز تأیید می‌شود.

۳۰- برای تطبیق و تعریف کدهای نظام‌های مختلف طبقه‌بندی بین‌المللی از اسناد مکتوب سازمان ملل و سازمان آمار ایران استفاده شده است.

۳۱- تابع توزیع (تجمعی) لجستیک برای متغیر وابسته IIT_k به صورت زیر تعریف می‌شود:

$$IIT_k = \frac{1}{1 + e^{-Z_k}}, Z_k = \beta_0 + \sum_{j=1}^{k'} \beta_j x_{kj}$$

در این تابع، اگرچه Z_k (ترکیب خطی از متغیرهای مستقل) بدون کران است، متغیر وابسته (IIT_k) کراندار می‌باشد ($IIT_k \in [0, 100]$). با توجه به این که در تابع

مذکور، IIT_k تابع غیرخطی از متغیرهای توضیحی و پارامترها می‌باشد امکان به کارگیری روش OLS میسر نیست. برای رفع این مشکل از تبدیل زیر استفاده می‌گردد:

$$1 - IIT_k = \frac{1}{1 + e^{Z_k}}$$

با تقسیم این رابطه به رابطه‌ی اصلی و گرفتن Ln (لگاریتم نپری) از طرفین نسبت به دست آمده، مدل لجیت زیر حاصل می‌شود:

$$l_k = \ln\left(\frac{IIT_k}{1 - IIT_k}\right) = Z_k = \beta_0 + \sum_{j=1}^{k'} \beta_j x_{kj}$$

طرف چپ رابطه‌ی مذکور را Logit یا Log-odds ratio می‌نامند. بدین ترتیب در مدل لجیت l_k تابع خطی از متغیرهای توضیحی و پارامترها بوده و بدون کران است ($l_k \in (-\infty, +\infty)$). برای مطالعه‌ی بیشتر درباره‌ی مدل لجیت به کتاب زیر مراجعه نمایید:

G.S. Maddala, Introduction to Econometrics, (Second Edition), New York: Macmillan Publishing Company, 1992.

32- Diagnostic tests

33- Functional form

34- Normality

35- Belsley

36- Heteroskedasticity-consistent Standard Errors

۳۷- برای حل مشکل واریانس ناهمسانی باید منبع ناهمسانی واریانس معلوم باشد. با توجه به این که غالباً درباره‌ی منبع ناهمسانی واریانس، اطمینان کافی وجود ندارد راه حل مناسب برای غلبه بر مشکل واریانس ناهمسانی احتمالی تصحیح خطاهای استاندارد ضرایب برآورد شده می‌باشد. t هایی بدین ترتیب به دست می‌آیند سازگار با واریانس ناهمسانی خواهند بود. برای مطالعه‌ی بیشتر به کتاب زیر مراجعه کنید:

Damodar N. Gujarati, Basic Econometrics, Singapore: McGraw-HILL BOOK COMPANY, 1988.

۳۸- به عنوان نمونه می‌توان به مطالعات زیر اشاره کرد که حدود ضرایب تعیین را به ترتیب ۰/۲۶-۰/۲۰۳، ۰/۱۳-۰/۰۸ و ۰/۲۷-۰/۱ برآورد کرده‌اند:

Kiertisak Toh, A Cross-Section Analysis of Intra-industry Trade in U.S. Manufacturing Industries, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 1982, 118, PP.281-301.; H.P. Marvel & J.R. Ray, Intra-industry Trade: Sources and Effects on Protection, *Op.Cit.*, PP.1278-1291.; Don P. Clark, Recent Evidence on Determinants of Intra-industry Trade, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 1993, 129. PP.332-344.

البته، دو مطالعه‌ی اخیر آماره‌ی تعدیل نشده (R^2) را گزارش کرده‌اند.

39- Jarque-Bera

40- Likelihood Ratio

41- Ramsey Test

42- Condition Index

۴۳- این در حالی است که این معادلات از میان معادلات متعدد با تصریح‌های متفاوت و متغیرهای مختلف جانشین انتخاب و ارائه شده است.

۴۴- غیرمعناداری ضریب مذکور را می‌توان به تورش ناشی از اندازه‌گیری متغیر تمایز محصول نسبت داد.

۴۵- برای مطالعه‌ی بیشتر به مقاله زیر مراجعه کنید:

P.K.M. Tharakan., Intra-industry Trade between The Industrial Countries and The Developing World, *Op.Cit.*, PP.213-227.

همچنین در جدول شماره‌ی (۴) مقاله‌ی حاضر به تعدادی از مطالعات تجربی (که از روش‌های متفاوتی برای اندازه‌گیری درجه‌ی تمایز محصول استفاده کرده‌اند) اشاره شده است.

۴۶- به عنوان نمونه می‌توان به مطالعات زیر اشاره کرد که برای اندازه‌گیری درجه‌ی صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس به ترتیب از متغیر جانشین CAR و دو متغیر جانشین ECSC و CR4 استفاده کرده‌اند:

David Greenaway & Chris Milner, A Cross Section Analysis of Intra-industry Trade in U.K., *European Economic Review*, 1984, 25, PP. 319-344.; Bela Balassa & Luc Bauwens, Intra-industry

Specialisation in A Multi-country and Multi-industry Framework, The Economic Journal, 1987,97, PP. 923-939.

۴۷- تفکر جدید درباره سیاست‌های تجارت بین‌الملل بر اساس مدل‌های جدید شکل گرفته است. به عنوان نمونه اگر قرار است فرض بازار رقابت کامل برداشته شود توجیه تجارت آزاد صرفاً بر اساس فرض آرمانی رقابت کامل غیرقابل پذیرش خواهد بود. در این چارچوب دولت‌ها به جای اتخاذ سیاست تجارت آزاد و انفعالی می‌باید سیاست فعال تجاری جهت کسب بیشتر رانته‌ها و صرفه‌های موجود در بازارهای خارجی اتخاذ کنند. بخش مهمی از تئوری‌های حمایتی جدید در چارچوب مدل‌های جدید قابل توجیه می‌باشد. برای مطالعه‌ی بیشتر به منبع زیر مراجعه نمایید:

Krugman P.R., & Obstfeld M., International Economics: Theory & Policy, NewYork: Harper Collins, 1991.

منابع و مأخذ

- ۱- خداداد کاشی، فرهاد: *تحلیل ساختار و عملکرد بازار و سیاست‌های ضد انحصاری با توجه به اقتصاد ایران*، رساله‌ی دکتری، دانشکده‌ی اقتصاد دانشگاه تهران: ۱۳۷۴.
- ۲- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، مرکز آمار ایران، مرکز اطلاع‌رسانی آماری، *مجموعه‌ی آمارهای کارگاه‌های صنعتی در سال ۱۳۷۷*.
- 3- Balassa, Bela & Bauwens, Luc, *Intra-industry Specialisation in A Multi-country and Multi-industry Framework*, The Economic Journal, 1987,97.
- 4- Brander, James A., *Intra-industry Trade in Identical Commodities*, Journal International Economics, 1981, 11.
- 5- Clark, Don P., *Determinants of Intra-industry Trade Between The United States and Industrial Nations*, International Trade Journal, 1998,12(3).
- 6- Clark, Don P., *Recent Evidence on Determinants of Intra-industry Trade*, Weltwirtschaftliches Archiv, 1993,129.
- 7- Ethier, W.J., *Modern International Economics*, (2 nd Edition), NewYork: W.W. Norton & Company, 1988, Part Two.
- 8- Falvey Rodney E., *Commercial Policy and Intra-industry Trade*, Journal International Economics, 1981,11.
- 9- Globerman, S. & Dean, J.W., *Recent Trends in Intra-industry Trade and Their Implications for Future Trade Liberalization*, Weltwirtschaftliches Archiv, Vol.126, No.1, 1990.
- 10- Greenaway, David & Milner Chris, *A Cross Section Analysis of Intra-industry Trade in U.K.*, European Economic Review, 1984,25.
- 11- Grubel H.G. & Lloyd P.J., *Intra-industry Trade: The Theory and Measurement of International Trade in Differentiated Products*, NewYork: John Wiley, 1975.
- 12- Gujarati Damodar N., *Basic Econometrics*, Singapore: McGraw-HILL BOOK COMPANY, 1988.
- 13- Helpman Elhanan, *International Trade in the Presence Product Differentiation*, Economies of Scale and Monopolistic Competition, Journal International Economics, 1981,11.

- 14- Hughes, Kirsty S., *Intra-industry Trade in The 1980s: A Panel Study*, Weltwirtschaftliches Archiv, 1993,129.
- 15- Internet Addresses: <http://www.un.org>, <http://www.unctad.org>, <http://www.unido.org>.
- 16- Krugman, Paul R., *Increasing Returns, Monopolistic Competition, and International Trade*, Journal International Economics, 1979,9.
- 17- Krugman, Paul R., *Intra-industry Specialization and The Gains from Trade*, Journal Political Economy, 1981,89(51).
- 18- Krugman, P.R., *New Theories of Trade among Industrial Countries*, American Economic Review, Papers and Proceedings, Vol.73, 1983.
- 19- Krugman P.R., *Scale Economies, Product Differentiation and The Pattern of International Trade*, American Economic Review, 70,1980.
- 20- Krugman P.R., & Obstfeld M., *International Economics: Theory & Policy*, NewYork: Harper Collins, 1991.
- 21- Lancaster, Kelvin,*Intra-industry Trade Under Perfect Monopolistic Competition*, Journal International Economics, 1980,10.
- 22- Lee H.-H. & Lee Y.Y., *Intra-industry Trade in Manufacturers: The Case of Korea*, Weltwirtschaftliches Archiv, 129(1), 1993.
- 23- Loertscher, Rudolf and Wolter, Frank, *Determinants of Intra-industry Trade: Among Countries and Across Industries*, Weltwirtschaftliches Archiv, 1980,116.
- 24- Marvel H.P. & Ray J.R., *Intra-industry Trade: Sources and Effects on Protection*, Journal of Political Economy, 95,61,1987.
- 25- Maddala, G.S., *Introduction to Econometrics, (Second Edition)*, NewYork: Macmillan Publishing Company, 1992.
- 26- Stone, J.A. & Lee H.H., *Determinants of Intra-industry Trade: A Longitudinal, Cross-country Analysis*, Weltwirtschaftliches Archiv, 1995,131(1).
- 27- Tharakan, P.K.M., *Intra-industry Trade between The Industrial Countries and The Developing World*,European Economic Review, 26, 1984.
- 28- Toh, Kiertisak, *A Cross-Section Analysis of Intra-industry Trade in U.S. Manufacturing Industries*,Weltwirtschaftliches Archiv, 1982.

- 29- UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development), Handbook of International Trade and Development Statistics, Geneva: UN, Various years.
- 30- United Nations, Industrial Commodity Statistics Yearbook (Production and Consumption Statistics), Annex IV, 1994.
- 31- United Nations Industrial Development Organization (UNIDO), *International Yearbook of Industrial Statistics 2000*, and Viena: UN.
- 32- Waterson Michael, *Economic Theory of the Industry*, New York: Cambridge University Press, 1990.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی